

Leksikografija, znanost i društvo. S dodatkom: 30 godina poslije

Antun Vujić
Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Uvodna bilješka autora

Članak *Leksikografija, znanost i društvo* bio je izvorno objavljen u prvom broju zavodskoga časopisa *LEXIS, leksikografska istraživanja* (1986). Taj se časopis poslije nije održao, pa je i ovaj članak ostao razmjerno zaboravljen. Sa stajališta filozofije znanosti, članak je donekle pod kritičkim utjecajem tada »nepodobnog« Karla Poppera, razmatrao temu odnosa leksikografije i društva s uočljivim, iako donekle ezo-povskim polemičkim tonovima, u odnosu na ondašnju vladajuću, ili zahtijevanu leksikografsku, ideološku i političku paradigmu. Bio je to razlog da me uredništvo novoga, danas priznatoga časopisa *Studia lexicographica* LZMK-a, zatraži za pristanak da se taj davni članak ponovno objavi i na neki način »legalizira«, sada u posve drugačijem društvenom, političkom, znanstvenom, leksikografskom, pa i tehnološko-komunikacijskom kontekstu, uz eventualni aktualizirajući dodatak. Tako se taj prvi članak ovdje i objavljuje u izvornom obliku, uz minimalne korektorske intervencije te nekoliko pojašnjenja označenih zagradama; čitatelj bi svakako trebao uzeti u obzir izričajne karakteristike vremena u kojem je članak pisan. U drugom dijelu (*Dodatak: 30 godina poslije*) nastoji se tek u širim naznakama reaktualizirati tema »utemeljenja leksikografije« u tom njezinu današnjem, novom i bitno izmijenjenom kontekstu. Meni se čini da ondašnje postavke leksikografije kao »kritičke znanosti ili struke« opstaju i danas, da mogu poslužiti unutrašnjoj leksikografskoj, metodološkoj, pa i filozofsko-znanstvenoj raspravi, iako se promijenila vanjska adresa društva koje mu su ranije bile kritički upućene; to je i tema *Dodatka* koji slijedi iza izvornoga članka.

LEKSIKOGRAFIJA, ZNANOST I DRUŠTVO

Razvojni vrijednosni model

Ako je na intelektualne aktivnosti moguće primijeniti ocjenu standardnog, enciklopedijska leksikografijal/ polaže pravo da u tom smjeru postigne visoko mjesto. Naime, uobičajeno je, a donekle i ispravno, smatrati da leksikografija počiva na konvencionalnim oblicima duhovne (znanstvene, kulturne, političke itd.) konstelacije, te da se od nje ne očekuju ni inovacije u duhovnoj sferi (budući da je ona upravo i samo njen prikaz), a još manje neko revolucioniranje društvenih odnosa pred tom sferom (budući da ih ona zahvaća u njihovoj datosti). Takva predodžba o leksikografiji temelji se na dosta valjanih ili barem realističkih argumenata, ali i na (barem) jednom pogrešnom.

Bez sumnje, ispravno je isticati potrebu da se svaki leksikografski sustav informacija treba zasnivati samo na onim spoznajama koje su stekle institucionalnu ili javnu legitimaciju, budući da se tako leksikografija čuva arbitarnosti. Ono pogrešno, međutim seže iza tih “valjanih razloga” i do te je mjere njihova pretpostavka da i oni sami padaju s relativnošću onoga što će se u danom trenutku smatrati konvencionalnim, standardnim ili legitimnim. To znači da u samim društvenim i duhovnim pretpostavkama leksikografske aktivnosti postoje različite spoznaje i osobito različita vrednovanja onoga što zapada u sistem “standardnih” leksikografskih informacija, i dalje, to znači da leksikografija i pri svom nastojanju da se temelji samo na onom standardnom, mora i sama za sebe imati neku teoriju o tome što se ima smatrati standardnim i kako se ono treba iskazivati.

Takvo gledanje na “standardno” predmet je, dakle, dviju vrsti vrednovanja: općedruštvenog i stručno-znanstvenoga, što nužno vodi pitanju u kakvom su odnosu te dvije vrste vrednovanja?

Naš stav, s tim u vezi, sastoji se zapravo u jednostavnoj, ali često slabo shvaćenoj tvrdnji, naime, da postoje društvene vrijednosti u najširem smislu i da postoje leksikografske vrijednosti u užem, stručno-znanstvenom smislu - te da su i potonje vrijednosti također društvene vrijednosti; i dalje, da je razvojni karakter društva u bitnoj korelaciji s razvojnim shvaćanjem društvenih vrijednosti, a takvo shvaćanje podrazumijeva i afirmaciju leksikografskih vrijednosti kao autonomnih znanstvenih vrijednosti.

Leksikografska djelatnost ne izražava samo postojanje društvenih pretpostavki u njihovu pozitivnom obliku, već je, osobito pri njihovoj dinamičnosti, ona također formativna u pogledu tih pretpostavki; čak je i krajnja pozitivistička redukcija leksikografije formativna, ako ni u čemu drugome, a ono u pogledu utvrđivanja postojećih vrijednosti kao danih, čime one via facti dobivaju i neki dekor zadanosti.

Drugim riječima, svaka je leksikografija uključena u poprište društvenih angažmana; ona je jednostavno rečeno angažirana.

Ali ako je tome tako, samo smo ojačali ono “relativističko” stajalište po kome razgovor o leksikografiji isključuje potrebu svake njene samoutemeljenosti te je svodi na njene društvene pretpostavke koje zbog toga mogu zahtijevati upotrebu leksikografije kao golog instrumenta za postizanje određenih društvenih ciljeva. Na svu sreću, takvo tvrdo gledište o leksikografiji je protuslovno: ono s jedne strane isključuje mogućnost neangažirane (“neutralne”) leksikografije, dok s druge angažiranoj leksikografiji odriče mogućnost svake anticipativne formativnosti leksikografskog djelovanja, jer ovo izvodi samo iz danih pretpostavki pozitivnih društvenih sila, pa se i formativnost takve ogoljene leksikografije iscrpljuje u posve pozitivističkom tautološkom krugu.

Ipak, svatko će razuman, nadamo se, rado prihvatiti da se leksikografija mora zasnivati na vlastitim metodama te da te metode moraju biti opravdane nekim društvenim pretpostavkama, ali i same sobom. Nećemo ovdje raspravljati o tome koje su to poželjne društvene pretpostavke za utemeljivanje leksikografske metode sa stajališta različitih mogućih društvenih vrijednosti. Naša polazna pozicija bit će mnogo skromnija da bi bila što je moguće prihvatljivija: ona uzima da je sam *razvitak leksikografije* takva poželjna društvena pretpostavka koja, ako postoji, omogućuje rješavanje problema leksikografije u dvostrukom i povezanom smislu - prema promicanju poželjnih društvenih pretpostavki, a na temelju promicanja autonomnih leksikografskih metoda. Taj dvostruki smisao, dakle, uzima u obzir i ideju leksikografske autonomnosti i ideju njene društvene uvjetovanosti. U tom pogledu ne skrivamo da je model odnosa leksikografije i društva koji ovdje usvajamo analogan onome modelu koji ćemo nazvati *vrijednosnim modelom odnosa znanosti i društva*: razvitak znanosti pripada polju društvenih vrijednosti, ali taj razvitak ima i vlastitu strukturu čija autonomnost, ako djeluje, naknadno osigurava i sam razvitak društvenih vrijednosti i obrnuto, ako ne djeluje autonomno, djeluje degenerativno i u samom polju društvenih vrijednosti.^{2/} Taj model predstavlja onu vrstu interpretacije odnosa znanosti, a za nas i leksikografije i društva koja, prihvaćajući činjenicu društvene uvjetovanosti znanosti i leksikografije, ne zapada u puki voluntarizam društvene konjunktore, već ide, da tako kažemo, iako socio-respektivno, razvojnim smjerom pri čemu je sposobnost autonomnog razvitka leksikografije ujedno kriterij relevantnosti stvaralačkog odnosa njene metode i samih društvenih vrijednosti. To je dakle put za koji smatramo da može istodobno opravdati zadovoljavajući koncept leksikografske objektivnosti i dati zadovoljavajući kriterij njene društvene relevantnosti, budući da postiže racionalno obilježje na način leksikografije same. “Skromnost” o kojoj smo govorili sastoji se u tome što se ovdje ne zagovaraju leksikografski metodološki kriteriji kao norme izvan društvenog prostora jer one i predstavljaju integralni dio tog prostora. Autonomna leksikografsko-metodološka razina ovdje znači postupak kojim se tom

društvenom prostoru vraćaju njegove autentične vrijednosti kao obrađene dinamične spoznajne cjeline usmjerene širenju njegovih mogućnosti.

Dakako, postavlja se principijelno pitanje kako je moguća neka leksikografsko-metodološka razina kao autonomna, ako je ona implicirana odgovarajućim društvenim oblicima i na njih treba da referira. Nije li tu autonomnost samo pogrešan izraz za nešto što se u krajnjoj liniji svodi na ideološkičnost?

Pitanje je utoliko ispravno ukoliko nas prisiljava da problem uočimo najprije u alternativi, kao odnos između mogućnosti leksikografskog objektivizma i leksikografskog relativizma. Ali odmah će se pokazati da je ovdje alternativa nešto prejako: ne postoji, naime, nikakva oštra granica između tih krajnosti koja bi mogla biti povučena nekim strogim metodološkim kriterijem.^{3/} Međutim, to ne znači da uopće nije moguće postaviti nikakve objektivne kriterije. Objektivnost kriterija ovdje će se najprije javiti kao razgraničenje leksikografske metode uspostavljanjem polja njene autonomnosti spram svih veličina koje na nju djeluju i to na jedan osobit, leksikografski način, tako da se i one shvaćaju kao njeni objekti.^{4/}

Polje leksikografije možemo shvatiti kao omeđen i relativno konzistentan mrežni prostor čiji su objekti činjenice ili ideje koje u međusobnu vezu stupaju i same sobom, i posredstvom pojedinih znanosti, ali i posredstvom pravila leksikografskog sistema u kojem su sadržane.

Takvo leksikografsko posredovanje i samo se zasniva na činjenicama i idejama i zato i ne možemo govoriti o objektivnosti u strogoj smislu, budući da bi ona kao takva morala biti nešto posve prazno, gola mreža sistema. Ali ako želimo sagledati leksikografski problem i mogućnosti, od najvećeg je značenja da privremeno razlučimo što je moguće oštrije virtualni smisao činjenica i ideja od njihova leksikografskog položaja koji je izveden iz jednoga drugog tipa racionalnosti i u tom (je) pogledu kriterij te racionalnosti - objektivnosti - ne svodi (se) samo na neposrednu razinu svojih objekata, već i na cjelinu njihove leksikografske obrade. Vidjet ćemo da iz nerazumijevanja tog problema i postupka slijedi čitava serija zabuna oko leksikografije pa ćemo i naše sugestije u vezi s njihovim rješavanjem pokušati okupiti oko odgovora na pitanja što leksikografija jest i što leksikografija nije, te što ona može biti i koliko od toga već jest?

Leksikografija kao znanost

Na pitanje *što je leksikografija?* odgovor da je ona znanost sam po sebi ne znači mnogo. Sama je znanost pojam podložan mnogim mistifikacijama, a moramo dopustiti i pitanje kakva je leksikografija znanost (ako jest znanost). Prethodno smo naglasili ponajprije sljedeće: da se odnos leksikografije i društva može prikazati vrijednosnim modelom odnosa znanosti i društva po kojem autonoman razvitak zna-

nosti, uz pretpostavljanje njene kritičke refleksije vlastitih društvenih uvjeta, predstavlja i sam društvenu vrijednost i djelatan faktor razvitka društva. Time smo se posredno odlučili da postoji i takav aspekt leksikografije koji je bitan za njen razvitak, a koji polaže računa samoj leksikografiji te, budući da je razvitak leksikografije i sam vrijednost, da su nam neophodni takvi inicijalni društveni uvjeti koji će omogućavati djelovanje tog aspekta kao autonomnog. Sada moramo postaviti pitanje zavrđuje li taj autonomni aspekt leksikografije doista svoju autonomnost u smislu znanstvene autonomnosti, što je drugi oblik pitanja je li leksikografija znanost? Mi ćemo pokušati pokazati u sljedećem odjeljku (odjeljcima) kako leksikografija može biti *pseudoznanost*, a zatim i kako ona može biti i *kritička znanost*. Sada je, međutim, neophodno prethodno izložiti pojam leksikografije kao znanosti u pozitivnom smislu, tj. onom u kojem najprije dolazi do izražaja zahtjev njene autonomnosti.

Ako standardan pojam znanosti ističe pojedinačan, metodološki definiran i predmetno omeđen plan istraživanja realnih i mogućih objekata određene vrste (činjenica, hipoteza, njihovih odnosa), onda se leksikografija razlikuje od takvog poimanja znanosti možda razinom i opsegom svoga interesa, ali ne i strukturom svoje metode, možda oblikom svojih rezultata, ali ne i njihovim spoznajnim statusom. U tom smislu odgovorimo odmah na uobičajeno neupućen prigovor koji glasi: leksikografija se bavi objektima znanosti, ali ona sama nije znanost budući da između nje i njenih objekata uvijek stoji neka pojedinačna znanost.

Takav je prigovor pogrešan, jer iz znanosti ne isključuje samo leksikografiju već uopće potrebu sintetskih spoznaja pa se po njemu principijelno može isto tako tvrditi da je termodinamika znanost dok fizika to nije. Naprotiv, sustavno (leksikografsko) bavljenje znanostima jest i samo znanost. U pogledu leksikografije može se, štoviše, reći i to da se ona ne bavi znanostima i njihovim objektima na bilo koji sintetski način, niti pak na način bilo koje druge pojedinačne znanosti, već na način vlastitog poimanja predmeta istraživanja, u okviru vlastitog sustava i plana istraživanja, na temelju procedura vlastite metodologije, dakle na način posebne znanosti kao sintetske znanosti. Ali takva sintetska znanost, moglo bi se opet prigovoriti, nema opravdanja u odnosu na tipove znanstvenog istraživanja kao što su filozofija znanosti, sociologija i historija znanosti, ili informatika, lingvistika te interdisciplinarne znanosti. Prigovor ove vrste najprije odbacuju same društvene i znanstvene potrebe za enciklopedičkom produkcijom najrazličitijih razina. No taj prigovor može imati i aspekt kojega je važnije rasvijetliti, budući da udara na naš pojam autonomnosti leksikografskog istraživanja. Njega možemo rezimirati pitanjem, može li se leksikografija svesti na neku od spomenutih znanosti tako da ono što ostaje više ne bude dovoljan razlog potrebi nekog njenog autonomnog zasnivanja?

Metode leksikografskog istraživanja kao što su najopćenitije metode definicije, klasifikacije, ili oslanjanje na posebne metode kao što je kritika izvora, logičko-me-

todološke procedure lingvističkog oblikovanja činjenica i ostale, doista se mogu naći ili u svim znanostima, ili u nekim drugim znanostima. Ali po toj interferenciji metoda, leksikografija nije ništa posebno, budući da su njoj podložne i mnoge druge znanosti. Ono, međutim, kako i zašto se te metode ovdje primjenjuju, može se, smatramo, podvesti pod relativno jedinstven sustav leksikografske metode uopće. Takav skup metoda koji daje ono što nazivamo leksikografskom metodom definirat ćemo u njenom posebnom aspektu kao sustav metodoloških procedura usmjeren prijenosu podataka bilo koje vrste u sustav iskaza (zajedničkog jezika), kojih je značenje određeno kako pozicijom u samom tom (leksikografskom) sustavu, tako i naznakom pozicije u primarnom sustavu iz kojega su preuzeti. Ta definicija, koja nije jedina moguća, a možda ni najbolja, ipak prilično uspješno može ukazati na vrstu znanstvenog problema o kojem je ovdje riječ.

Nećemo se ovdje upuštati u dalje razlaganje naše definicije 5/, ali možemo navesti neke tipične probleme s kojima se susreće tako definirana leksikografska metoda. Od problema užeg metodološkog značenja to su npr. pitanje zatvorenosti i otvorenosti sistema referencija, pitanje protežnosti leksičke jedinice, njene strukture, pitanje statusa leksikografske jedinice unutar sistema leksikografske mreže i sl. Od problema epistemološke prirode to su npr. pitanja konvencionalnosti i dinamičnosti dane leksikografske strukture, pitanje spoznajnog statusa leksikografske sistematike, pitanje arbitrarnosti interpretativne osnove i objektivnosti leksikografske transpozicije i sl.6/ Sva ta i mnoga druga pitanja moraju biti riješena u dimenziji koja se može nazvati i stručnom ili bilo kako drugačije, ali ona mora biti zasnovana na autonomnom principu rješavanja svojih problema, a taj princip, da bi bio valjan, mora postići osobinu znanstvenog principa. Naime, kada taj princip ne bi bio znanstven i autonoman on bi i sam morao biti predmet jednog znanstvenog i autonomnog principa a taj potonji princip opet ne bi bio ništa drugo nego leksikografski princip - sve dok postoji leksikografski problem i sve dok taj problem obuhvaća pitanja koja smo navodili. Tu vrstu cirkularnosti možemo slobodno smatrati prihvatljivom, budući da uzgaja autonomnost leksikografske sfere kao znanstvene discipline nasuprot relativizmu izvanznanstvenih zahtjeva i nasuprot zahtjevima aspektualnosti posebnih znanosti.

Ako se, dakle, pokazalo da postoji takav aspekt leksikografije koji je ireducibilan na subjektivizam vanjskih utjecaja i nesvodiv na partikularizam posebnih znanstvenih disciplina, došlo se, međutim, ovdje samo do određenja leksikografije kao pozitivne znanstvene discipline, bez obzira na to što su implicirane neke osobitosti leksikografije po kojima ona postaje veoma aktivna u polju društvenog širenja znanstvenih spoznaja.

Već smo ranije naglasili kako je od najvećeg značenja da se razluči autonomnost leksikografske sfere u odnosu na sva druga moguća značenja njenih objekata i

sistema iskaza. Sada ćemo priznati da je to pola posla, ali uz napomenu da bi bila šteta, ako smo to postigli, sada to isto naglo izgubiti jednostavnim ukazivanjem na pozitivistički karakter takvog određenja, a za volju nekog proizvoljnog prevladavanja te pozicije zbog prevladavanja samog (takvog sistema). To pozitivno određenje, smatramo naime, i samo sadržava dinamičnu jezgru kojom leksikografija, totalitetom svoga plana i kritičnošću svog rada na vlastitim objektima, prelazi obzor pozitivizma činjenica. Ako ovdje stoga nešto treba biti prevladano to nije onaj modus znanstvenosti koji opstoji kao autonoman i dinamičan i time kao društvena vrijednost za sebe. Prevladavanje nije ignoriranje, pa ni prevladavanje leksikografije kao znanosti ne znači njeno odvođenje u pseudoznanost. Ako ovdje doista treba biti riječ o nekom prevladavanju, ono mora biti i prevladavanje onoga što se prevladava i prevladavanje onoga koji prevladava. Zato ćemo se sada najprije pozabaviti situacijom kada pri eksplicitnom postojanju takvog zahtjeva ono (prevladavanje) ne ispunjava ovaj svoj drugi uvjet i pokazat ćemo kako tada ne može biti ispunjen ni onaj prvi uvjet.

Leksikografija kao pseudoznanost

Emancipacija leksikografije od pseudoznanosti zahtjev je koji se sukobljava s mnogim preprekama. Neke od njih inherentne su i samim leksikografskim metodama, ali ta vrsta prepreka može biti savladana imanentnom kritikom kao općim načelom znanstvene procedure, tako što će se sam napredak leksikografske metodologije uvijek zasnivati na preispitivanju postojećih i traganju za boljim rješenjima, a to je opet autonomno leksikografsko načelo. Teži je problem, međutim, onaj koji proistječe iz same fenomenološke razine enciklopedike koja je, da se poslužimo njenom najširoj formom, *znanje o svemu i za svakoga*. Takav način zahvaćanja znanja svakako ni pri najpovoljnijim prilikama nije lako čuvati od pseudoznanosti. On podrazumijeva posredničku ulogu leksikografije, a posredovanje je modificiranje onoga što se prenosi za onoga kome se prenosi. Time ono već po definiciji nije osigurano protiv krivotvorenja. Ali i krivotvorenje može biti svjesno i nesvjesno. Nas ovdje neće zanimati nesvjesno krivotvorenje, budući da se ono principijelno također rješava rastom metodoloških i znanstvenih spoznaja te predstavlja, kao i samo neznanje, prirodan ambijent akcije leksikografije kao i svake (druge) znanosti. Ono što nas ovdje zanima je načelne prirode, dakle ono što predstavlja svjesno uobličene koncepcije koje vode leksikografiju u pseudoznanost i za posljedicu imaju falsificiranje samoga vrijednosnog modela odnosa leksikografije i društva.

Model takvog pseudoznanstvenog odnosa možemo prikazati kao alternativu bez leksikografske solucije. On se može zasnivati na ideološkim, političkim, kulturnim ili kojim god drugim zahtjevima, ali mu je bitna odlika da polazi, da tako kažemo, principijelno natraške, od predodžbe o poželjnim činjenicama na same činjenice. Snaga takvog zahtjeva nije beznačajna. Ona se crpi iz mogućnosti da se uporno tvrdi

kako su sve činjenice posredovane predodžbama te kako nema nikakve čiste činjenice, pa ni leksikografske činjenice. Ta se opća nevolja znanosti široko zloupotrebljava i bilo bi je dobro jednom lokalizirati.

Leksikografiju kao i znanost ne zanimaju čiste činjenice već objektivne činjenice, što nije isto, a leksikografske činjenice su upravo takve činjenice čija se objektivnost zasniva na odnosu s drugim činjenicama i na mogućnosti da taj odnos bude provjeravan znanstvenom leksikografskom procedurom. Ono što pseudoznanstveni pristup ne dopušta, budući da polazi od diktata poželjnih činjenica, sastoji se upravo u tom zahtjevu provjeravanja činjenica putem drugih pa i nepoželjnih činjenica.^{7/} U tom smislu pseudoleksikografija ponekad može poprimiti i formu isključenja same egzistentnosti nepoželjnih činjenica iz sustava leksikografskih činjenica.

Pseudoleksikografski pristup odbacuje samu jezgru autonomnosti leksikografske sfere kao znanstvene. Njega je moguće prikazati u seriji karakterističnih tvrdnji čija se teoretičnost zasniva na prividu valjanog zaključivanja: leksikografski podaci su posredovani prethodnim predodžbama, dakle oni ne mogu biti objektivni; ako oni ne mogu biti objektivni, leksikografija ne može biti znanstvena (ni autonomna); ako leksikografija ne može biti autonomna, ona nužno mora biti ideologična; ako je ona već po sebi ideologična, ona mora izražavati ideologiju određene društvene skupine; taj je zahtjev apsolutan i on je kriterij same leksikografske objektivnosti pa se i samo pitanje objektivnosti svodi na pitanje tko upravlja leksikografijom.

Ovom se silogizmu, dakako, može koješta prigovoriti, a posebno bi važno bilo istaknuti kako on pogrešno barata pojmom znanstvene objektivnosti, o čemu smo prethodno dali neke natuknice. Ipak, ne osjećamo nikakvu potrebu da čuvajući autonomnost leksikografije poričemo njegovu utemeljenost. Što više, on dobro izražava jedno stanje stvari i duha koje svakako nije nešto privremeno, a možda je i univerzalno. Mi ćemo zato ići niz taj silogizam, a ne protiv njega, pa ćemo tu odmah evidentirati da netom odgovoreno pitanje tko upravlja leksikografijom vodi pitanju o načinu i svrsi toga upravljanja, a ova pitanja, prije ili poslije, opet postaju leksikografska pitanja i to ne samo za leksikografiju, nego i za društvo.

Ako se način upravljanja hoće prikazati kao valjan, a svrha upravljanja kao društvena svrha, ono što će se tražiti od leksikografije jest da daje od sebe nešto leksikografsko, u krajnjoj liniji nešto konkurentno nekoj drugoj stvarnoj ili čak samo mogućoj (boljoj) leksikografiji. Ta dinamika pripada prirodi znanstvene pa i leksikografske profesije i na njoj se iznova temelji uspostavljanje procesa postizanja leksikografske objektivnosti u smislu zahtjeva za odgovarajućim autonomnim prostorom života leksikografskih činjenica pod regulom njihova kritičkog ispitivanja i sustavnog prezentiranja. U tom smislu od sporednog je značenja kakve predznake nosi ta dinamika ako ona ima mogućnosti da djeluje, a u tom smislu i opstoji leksikografija kao autonomna, univerzalna, a opet društveno uvjetovana znanstvena disciplina.

Valja naglasiti da cilj neke poželjne leksikografije i ne može biti u likvidaciji njene društvene determiniranosti u smislu odbacivanja vrijednosnoga društvenog sustava. Leksikograf je čovjek, kao što je i leksikografija društvena institucija; lišiti ih vrijednosnih određenja značilo bi lišiti ih samih ljudskih, odnosno društvenih temelja. Pseudoleksikografija se, dakle, ne sastoji samo u traženju primata prisutnosti vrijednosnih elemenata, već osobito u odbacivanju izvornih vrijednosnih elemenata same znanosti, onih koji pozitivno određuju njen dinamičan odnos prema društvu i onih koji kritičku znanstvenu komunikaciju uzimaju kao uvjet realizacije određenih društvenih vrijednosti. To su, dakako, vrijednosti autonomnosti znanosti kojima treba procjenjivati i sam način društvene determiniranosti leksikografije. One se napokon vraćaju društvenim činocima djelatno, kao sredstvo procjene ukupnih dispozicija prema društvenom razvitku. Tako se i pitanje prevladavanja leksikografije kao pozitivne znanosti raspliće i kao pitanje leksikografije i kao pitanje oblika njene društvene determiniranosti, sa svim potpitanjima o dispozicijama ukupnoga društvenog subjekta.

Mišljenje koje smo ovdje nastojali razviti polazi, dakle, od toga da leksikografija kao znanstvena disciplina ima takvu dinamičnu jezgru u autonomnoj strukturi svoje metode koja omogućuje prevladavanje pozitivističkog obrasca odnosa prema društvu, te da naprotiv, ukidanje autonomnosti te strukture voluntarizmom ideoloških činilaca vodi u pseudoznanost, s povratnim efektom gubljenja mjesta u vrijednosnom modelu odnosa znanosti i društva. Tako se i pokazuje da zahtjev prevladavanja pozitivne leksikografije ne može biti ostvaren protiv autonomne jezgre leksikografije kao znanosti te da on odvodi leksikografiju u pseudoznanost i na drugoj strani predstavlja retardaciju društvenog prostora stvaralaštva. Nonsens takvog zahtjeva može se prikazati i njegovom licemjernošću: on bi od leksikografije tražio ispunjenje takvih izvanznanstvenih zadataka na kojima bi joj zatim mogao izricati znanstvene presude.

Leksikografija kao kritička znanost

Pokazali smo, nadamo se, da znanstvena leksikografija nije neutralna leksikografija, ali da određen tip antineutralne leksikografije vodi u pseudoleksikografiju. Nasuprot tome sada ćemo pokušati izgraditi pojam kritičke leksikografije kao one vrste angažirane leksikografije koja prelazi razinu pozitivističke leksikografije, ali ne zapada u pseudoleksikografiju. Već smo podvukli da za ispunjenje takvog plana podrazumijevamo postojanje odgovarajućih dispozicija društvenih subjekata, u prvom redu takvih koji ne preuzimaju intencije pseudoznanosti.^{8/} Sada ćemo, međutim, istaknuti i aktivnu mogućnost leksikografije s obzirom na te činioce. U tom smislu nastojat ćemo sagledati i mogućnosti naše leksikografije.

U pogledu mogućnosti prelaženja obzora pozitivističke leksikografije naša je osnovna teza da je autonoman razvitak leksikografije kao znanosti, budući da uključuje kritičko ispitivanje odnosa metoda i njihovih objekata u polju znanstvene kompeticije, sposoban da permanentno osigurava pomicanje horizonta leksikografskih spoznaja. To pomicanje horizonta spoznaja smatramo jedinim legitimnim putem u leksikografiju kao kritičku znanost, čemu je istorodan uvjet samo promicanje društvenih vrijednosti. Mi smo izričito napomenuli kako ne odvajamo vrijednosti od znanosti. S ovim gledištem, odmah ćemo priznati, neće biti zadovoljni oni koji smatraju da između znanosti i kritičke znanosti ne postoji kontinuitet, već da je tu neophodan jedan odlučan skok. Njihov argument, koji polazi od grube simplifikacije Marxova nauka, obično se sastoji u tezi da je standardna znanost uvijek znanost o reificiranim oblicima života, dok je kritička znanost ona sa suprotnim predznakom koja i samu standardnu znanost shvaća kao duhovnu reifikaciju tih otuđenih svjetovnih pretpostavki. Stoga leksikografija, baš dok je znanost, može biti samo znanost postojećeg, dok je prevladavanje postojećeg ujedno i prevladavanje njegove leksikografije. Takvo se shvaćanje može javiti i u ekstremnijem, ali posve dosljednom obliku, kao zahtjev ukidanja leksikografije.^{9/}

S ovom tezom, bez obzira što ona može polučiti pogubnu efikasnost u pojedinim trenucima odnosa znanosti i društva, ne možemo se složiti iz više, vjerujemo razumnih, a za ovu priliku osobito metodoloških razloga. Prvi je već u tome što ona odnos znanosti i društva promatra u najvulgarnijem obliku determiniranosti pa stoga i zahvaćenosti znanosti društvenom reifikacijom te se jednostavno postavlja pitanje iz kojeg to izvandruštenog prostora slobode ona izvlači vlastitu slobodu od reifikacije. S druge strane, zahtjev prevladavanja leksikografije kao znanosti, pa i standardne znanosti, povlači za sobom takav odnos subjekta prevladavanja i same znanosti, po kojem taj subjekt očito nema nikakve namjere oko vlastitog prevladavanja, budući da jedino deklarira svoj status izvan vrijednosnog modela odnosa znanosti i društva, osiguravajući se time i od mogućnosti da bude podvrgnut znanstvenoj kritici, pošto je ona za njega nekompetentna. Tako njegov ideološki položaj izvan reifikacije postaje samo izuzetno intransigentan stav u samoj reifikaciji koji jedino još isključuje znanost. Treći je napokon razlog u nerazumijevanju prirode standardne, za njega uvijek "pozitivističke" znanosti, ^{10/} pri čemu se ne uviđa emancipirajući karakter znanosti u strukturi njena autonomnog razvitka kao kritičke društvene vrijednosti. Zbog toga se i ne postavlja pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta znanosti i kritičke znanosti, već naprosto pitanje je li ta i ta znanost kritička znanost, što je istovjetno pitanju je li ona uopće znanost u razvojnom, vrijednosnom modelu.

Ako znanost treba da bude znanost, ona mora odgovarati na znanstvena pitanja, prethodna i buduća, a to su kritička pitanja. Autonomnost znanosti sastoji se u tome da se taj model čini što oštrijim, pa se i kriterij njene reificiranosti može uzimati u mjeri sputavanja takvog njena modela. U takvoj njenoj strukturi je i onaj njen

anticipativni smisao koji u sudaru s reifikacijom postaje agens unutar samih društvenih snaga.

Paradoksalno je da se teza o prevladavanju znanosti ponekad prikazuje kao neko osobito sveto marksističko shvaćanje. Marx je doista pokazao kako znanost (politička ekonomija) pretpostavlja fetišizirane oblike građanskog ekonomskog života. Ali on je svoju radnu teoriju vrijednosti, osim što je već i sam pošao od Ricarda, postavio u referencije spram političke ekonomije uopće, budući da je ona i trebala da bolje odgovori na pitanja građanske ekonomije, ako je uopće trebala ukazati na njen "fetišizam". Činjenica je da je to Marx učinio pozivanjem na neke vrijednosti te se stoga njegov postupak i dovodi u pitanje s pozitivističkog stajališta.^{11/} Međutim, i pozicija "prevladavanja znanosti" ne čini ništa drugo već također implicira pozitivistički tretman znanosti, budući da uzima zdravo za gotovo njegovo shvaćanje kako u znanostima nema mjesta vrijednostima pa joj se i Marxovo pozivanje na znanosti čini pukim scijentizmom. Pri tom bi se i za nju moglo pokazati da ono što inače smatra svojim jakim mjestom - mladi Marx - na njen način ostaje također u domeni pozitivizma - volutarističkog. Marxov "scijentizam", međutim, uzima u obzir vrijednosti i implicira mogućnost znanstvenog baratanja vrijednostima te upravo time prelazi obzor pozitivističke koncepcije znanosti. Kritička znanost i nije ništa drugo nego sposobnost znanosti da integrira vrijednosti u dinamičnu strukturu razvitka znanosti. U tom smislu ne samo što je moguć pojam marksističke (kritičke) znanosti, već je on i neophodan te, štoviše, on ne protuslovi pojmu autonomne znanosti već ga čini strožim, budući da na jednoj strani zaoštrava zahtjev kritičnosti njene strukture i time je, na drugoj strani, dovodi među agense društvenih oblika.

Postavimo sada pitanje, kakav je odnos leksikografije prema takvom načelu kritičke znanosti?

Notorna je pretpostavka kritičke leksikografije, svakako, postojanje kritičke znanosti uopće (npr. historiografije, politologije, ekonomije, op.). Tamo gdje nema takve znanosti teško se može opravdano očekivati takvu leksikografiju. Ali ipak, problem stoji nešto povoljnije. Odnos leksikografije prema znanostima nije tako pasivan. Leksikografija može biti kritička i bez pozivanja na kritičku znanost (npr. i pri postojanju nekritičke historiografije). Ona, naime, kao znanost čini za samu znanost nešto osobito: ona čini transparentnim ne samo znanstvene spoznaje već i njihove pukotine, tj. povezuje međusobno još nepovezane činjenice na način vlastite metode u globalan sistem činjenica, čija međusobna veza ponekad tek treba biti utvrđena na način pojedinačnih znanosti. Mogućnost da ona u tom pogledu doista zahvaća činjenice vlastitom metodom najčvršći je šav koji spaja njenu autonomnost s vrijednošću kritičke znanosti. Tako po definiciji svoje metode leksikografija ne podnosi restrikcije spram činjenica,^{12/} budući da za nju upravo takve restrikcije izražavaju slijepu (fetiširanu) svijest, pa je pitanje njene autonomnosti pitanje mogućnosti primjene njene

metode, a mogućnost primjene njene metode mogućnost njena vrijednosnog djelovanja u polju socijalnih subjekata.

Kako u tom pogledu stoji stvar s jugoslavenskom leksikografijom? Na prvi pogled, reklo bi se, izuzetno dobro; budući da je i njen vanjski okvir marksistički, ništa ne stoji na putu njegove integracije i kao unutrašnjeg okvira, a taj je oduvijek i željen, jer omogućuje leksikografiji maksimalan autonoman (kritički) razvitak. Tome, međutim, nije baš tako iz više razloga, a jedan može biti i u načinu usvajanja marksističkih vrijednosti kao unutrašnjih. Stratifikacija socijalnih činilaca uvijek je i u svakom društvu dovoljno ambivalentna da se neki njen član može javiti i zahtjevom restrikcije spram činjenica koje ne izražavaju njegovu točku gledišta. Mi ćemo tu stratifikaciju ostaviti po strani, ali možemo ukazati na jedan karakterističan aspekt koji proizlazi iz dinamike samoga marksističkog socijalnog okvira, a tiče se moći one njegove vrste koja se iskazuje u širokoj lepezi raznih zahtjeva tipa “prevladavanje znanosti”. Tu se, naime, javlja slučaj da ekskluzivna kritika toga tipa, kao “višeg” tipa marksizma hvata za riječ i ukupni društveni subjekt time što ga čini odgovornim za sam znanstveni “pozitivizam” leksikografije, a ovaj, iako ne može prihvatiti njeno ekskluzivno polazište, budući da jest opći, nikako ne smije da za njom zaostane, pa se i sam iskazuje istim smjerom pameti. Pri tom, dakako, same leksikografske činjenice ostaju sporedne i po svojoj interpretativnoj osnovi i po osnovi leksikografskog sistema u kojem su sadržane, ali dobivaju na značenju u *pseudovrijednosnom* smislu s, dakako, *pseudoleksikografskom* perspektivom.

Također osobite teškoće mogu proizaći iz nerazumijevanja prirode leksikografskog rada i karaktera enciklopedijskih publikacija. Objektivnost leksikografskih informacija, kao i objektivnost znanstvenih podataka uopće, podliježu permanentnoj reviziji. To se posebno odnosi na najtraženije podatke koji su u pravilu sporni. Tu je, međutim, neophodno objasniti da enciklopedika doista ne može ići preko horizonta postojećih spoznaja propisivanjem apsolutnih istina, već upravo ukazivanjem na njihovu diskutabilnost. Princip konsenzusa koji se tada primjenjuje izaziva, na žalost, mnogo neprilika, iako istodobno ostaje jedini put očuvanja leksikografske objektivnosti.^{13/}

Nasuprot takvih, vjerujemo, ipak sporadničnih teškoća, jugoslavenska leksikografija već je bila započela kao kritička leksikografija, iako je u znatnom svom segmentu imala (i još uvijek ima) afirmaciju nacionalnih vrijednosti. Ta se afirmacija, naime, zasnivala osim na onom pozitivnom i na kritici nacionalne mitologije (Kreleža), ne samo kao zahtjevu autonomne znanstvene metodologije, već ujedno i kao društvenoj vrijednosti same mogućnosti zajedništva. Čuvanje ovog eksplicitno postavljenog metodološko-vrijednosnog modela, uz primjenu modernijih leksikografskih postupaka, nasuprot pretežno klasičnoj općoj metodološkoj ostavštini, svakako ostaje imperativ razvitka jugoslavenske leksikografije kao znanosti i kao djelatnosti.

Ali to čuvanje u leksikografiji ne može biti drugačije shvaćeno nego kao leksikografsko, tj. ono mora voditi afirmaciji autonomnih leksikografskih metoda, a ne može biti nametnuto protiv tih metoda. U tom pogledu i osiguranje protiv rizika koje preuzima jugoslavenska leksikografija ne treba tražiti u pozivanju na gole vanjske faktore, već u širenju prostora njene znanstvene aktivnosti, na temelju legitimnosti zahtjeva ostvarivanja vrijednosnog modela odnosa znanosti i društva kao razvojnog modela društva uopće.

Bilješke

1/ Termin leksikografija upotrebljavamo u širem smislu, dakle ne samo kao -grafija već i kao -logija. Često se sinonimno javlja i termin enciklopedika (također enciklopedistika), ali postoji i značenje nesinonimnosti, tako da leksikografija znači više posao, a enciklopedika rezultat - publikacije leksikografskog karaktera. Upotreba ovih različitih termina nije, čini se, standardizirana no smatramo da termin leksikografija posve odgovara značenju koje u tekstu prikazujemo, razlikujući ga po aspektu od enciklopedike. Dakako, ovdje se podrazumijeva i razlika između lingvističke leksikografije u užem smislu i enciklopedijske leksikografije.

2/ Ta je ideja na svoj način izražena i u formuli da je znanost sudac sama sebi. Ipak, bilo bi pogrešno i tu formulaciju, kao i našu o autonomnosti, tumačiti u pozitivističkom smislu koji prividno izostavlja kontekst društvene uvjetovanosti znanosti, ili čak, kako se ranije govorilo, njene "partijnosti". Jedno zrelije shvaćanje znanosti za koje se zalažemo mora uzeti u obzir i oblike njene društvene uvjetovanosti, na čemu se i gradi pojam kritičke znanosti. Ovdje zrelost znači da i ti oblici idu u predmet znanosti, dakle da se mogu i mijenjati.

3/ Ovo se pitanje može smatrati principijelno riješenim u metodologiji znanosti, budući da se pokazalo da je svaki apsolutni metodološki kriterij samoproturječan. U tom se smjeru zaključila i rasprava o logičkom pozitivizmu posljednjem metodološkom pokretu takve vrste. Zanimljivo je da je taj pokret, nastojeći oko jedinstvene znanosti, pri tom, krenuo i u pokušaj ostvarenja takvog svog panoptikuma upravo jednim enciklopedijskim pokušajem - *International Encyclopaedia of Unified Science*, O. Neurath, R. Carnap, Ch. Morris ed.; University of Chicago Press, 1970.

4/ Tu se određenje leksikografije približava strukturi informatike. Ali ono što ostaje bitna razlika jest interpretativni "višak" leksikografije spram informatike. Taj višak i sam uvijek mora biti uračunat u leksikografsko polje kao objekt, pa zato to polje i nije polje jedne dimenzije, ili uopće nije polje u vizualnom smislu. Ali to i omogućuje onu osobitu znanstvenu autonomnost leksikografije da vlastite pretpostavke eksplicitno stavlja u predmet svog istraživanja.

5/ Definicija obuhvaća takve distinkcije kao što su leksikografija u odnosu na posebne znanosti (pitanje transpozicije), kao i leksikografija u odnosu na opće znanosti, ili sinteze znanosti (pitanje značenja) te također distinkcije u odnosu na erudistiku (koherentnost sustava); ona, dakako, ne isključuje ni podatke iz prirodnog (znanstveno neposredovanog) niza. Ona ne isključuje određen položaj leksikografije unutar informacijskih znanosti kada se one određuju u širem smislu. Tako bi se leksikografska informacija mogla dijelom interpretirati u smislu “kulturalne informacije” informatologije, posebno kada ona obuhvaća i modele društvene uvjetovanosti i društvene aktivnosti informacija (v. npr. M. Tudman, *Struktura kulturalne informacije*, Zagreb 1983) - Princip “zajedničkog jezika” (stvarnog, običnog, standardnog jezika) dugovao bi neka objašnjenja koja bi nas za ovdje postavljene okvir predaleko odvela. Samo ćemo reći da on ostaje bitna kvaliteta leksikografske metode istodobno kao interdisciplinarnog i humanističkog istraživanja. Trebalo bi ga ipak shvatiti dinamički, u smislu pomične razine od općeg prema stručnom tipu enciklopedike.

6/ Literatura o ovim pitanjima može se naći u predgovorima većih enciklopedija kao i u odgovarajućim njihovim člancima (*Enciklopedije, Leksikoni, Leksikografija* i sl.). Najznačajnija je i u tom pogledu *Encyclopaedia Britannica* koja u 15. izdanju cijelu prvu knjigu koncipira kao “Propediju”, koja je posvećena eksplikaciji metode i klasifikaciji svega znanja koju ona donosi, izvedenog s ambicijom prikaza ontičke i feomenološke strukture svijeta, društva i čovjeka. Od posebnih knjiga najpotpuniji prikaz razvitka enciklopedike daje R. L. Collins, *Encyclopaedias: Their History Throughout the Ages*, New York, Hafner 1966 (2. izd.). Za pitanja leksikografske metode tu je od osobita značenja esej S. T. Coleridgea *Treatises on Method* (pp. 238-295). *Histoire des dictionnaires français*, G. Matorea, Paris, Larousse 1968. sadrži, uz historijski pregled, metodološka pitanja i raspravu o odnosu leksikografije i društva. Literatura o pitanjima metode rasuta je po brojnim časopisima, stručnim i znanstvenim. Karakter zbornika imaju *Problems in Lexicography*, F. W. Householder, S. Saporta, ed. Indiana University Press, Bloomington 1962; *The Uses of Encyclopaedias: Past, Present and Future* u: *American Behavioral Scientist*, 6, 1962; *Lexika gestern und heute*, H. J. Diesner, G. Gurst ed., Leipzig 1976. Cjelovit prikaz problema daje A. Mielczarek, *Z zagadnien leksykografii encyklopedycznej*, Warszawa 1972. O pitanjima sovjetske enciklopedike v. J. E. Smuškis, *Sovetskie enciklopedii*, Moskva 1975. Može se istaći i zanimljiv pokušaj American Library Association u publikaciji *Purchasing a General Encyclopaedia* (1969) u kojem se predlaže dvanaest kriterija za vrednovanje enciklopedija.

U nas se o razvitku enciklopedike može naći u članku *Enciklopedije kod Južnih Slavena* u *Enciklopediji Jugoslavije* te u prigodnim publikacijama JLZ-a vezanim za izložbu *Pet stoljeća enciklopedistike na tlu Jugoslavije*. O problemima metodološke prirode nije se ranije pisalo osim u internim materijalima vezanim za izradu pojedinih enciklopedija, te u kontekstu predgovora pojedinih izdanja. Od potonjih vrijedi istaknuti predgovor I i II izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* od kojih prvi nosi Krležin

biljeg. Krležin *ABC leksikografije* ponajviše je i dragocjeno svjedočanstvo njegove kulturološke i leksikografske orijentacije. U posljednje vrijeme, međutim, javili su se brojni polemički napisi o pojedinim enciklopedičkim edicijama, napose o izdanjima kao što su *Enciklopedija Jugoslavije* i *Hrvatski biografski leksikon*; najširu panoramu raznovrsnih ideja o leksikografiji, iako pretežno nestručnih, sadrži publikacija *Aporije Hrvatskog biografskog leksikona*, edicija Centra za idejno-teorijski rad GK SKH, Zagreb 1984. Neke probleme vezane i za ovaj rad isti je autor izložio u aspektu *Problema znanstvenih i društvenih kriterija leksikografskih informacija*, Gordogan 17-18/1985. Pojavom časopisa *Lexis*, situacija se svakako može bitno izmijeniti.

7/ Kao primjer takve alternative bez leksikografske solucije mogli bismo zamisliti da će npr. pitanje korejskog rata biti nužno drugačije situirano u leksikografiji Sjeverne i leksikografiji Južne Koreje. Ali i tada će ostati jedan kvantum leksikografskih činjenica koje će morati biti zajedničke, dok će one ostale činjenice morati biti dovedene u neku međusobnu provjeru. Ta će provjera, ako bude dopušteno, voditi širenju prostora zajedničkih činjenica kao objektivnih činjenica. Smisao solucije leksikografske autonomnosti nije u tome da mi napustimo uvjerenje kako naša, npr. sjevernokorejska leksikografija, bolje interpretira činjenice, već u tome da tu našu leksikografiju činimo sve sposobnijom za kritičku provjeru tih i takvih činjenica. Pseudo-leksikografski pristup upravo smatra da polazi od superiornih vrijednosti kada zabranjuje provjeru činjenica putem nepoželjnih činjenica, dočim on implicira samo jednu retardaciju vrijednosti od kojih polazi. Zanimljiv je u tom pogledu spor koji se vodio u američkoj literaturi oko pitanja prikaza svjetskih pravnih sistema, a u vezi s uvrštavanjem “marksističkog prava” pri čemu se pobjeda koncepcije “edukativne vrijednosti predmetne usporedbe” može smatrati blagom pobjedom načela autonomnosti leksikografske metode (usp. J. N. Hazard, *Socialist Law and the International Encyclopaedia*, Harvard Law Review, 79, 1966; također *International Encyclopaedia of the Social Science*, vol. 7, pp. 323, Collier - Macmillan, New York 1972).

8/ Postoji vrijeme, npr. revolucionarno, u kojem neki društveni činioci nadilaze zatečene oblike znanstvenih pa i leksikografskih konvencija te one doista mogu biti smatrane za fetišizirane oblike društvenog stanja koje se želi prevladati. To su, međutim, veoma nestandardne i kratkotrajne situacije čemu također pogoduje i samo prethodno stanje znanosti u kojem su redovito u kritičkim oblicima začete i ideje prevladavanja tog ranijeg društvenog stanja. S druge strane, sravnjujuće djeluje i latentna korupcija koja zahvaća i vlast i znanost. Ali dok korupcija vlasti može djelovati na korupciju znanosti, teško da bi ova druga mogla djelovati na prvu, budući da nije baš uobičajeno da vlast bude instrument znanosti. Moguće je, dakako, da postoji i dvosmjerna veza, ali korupcija znanosti liječi se zahtjevom njene autonomnosti spram vlasti, dok se korupcija vlasti liječi zahtjevom njene (između ostalog) znanstvene kritike.

9/ Nije na odmet spomenuti da poneki javno izrečeni sudovi o leksikografiji zaista imaju takav dokidajući karakter. Tako je jedan polemičar nedavno iznio ideju da podobna biografska leksikografska edicija treba da sadrži samo “pozitivne” ličnosti, a neka druga samo “negativne”. Zanimljivo je da se takve ideje javljaju pod istim krovom (v. *Aporije Hrvatskog biografskog leksikona*, Zagreb 1984) s onom znanstvenom, koliko i društveno relevantnom kritikom, koja s pravom ukazuje da leksikografska metodologija ne može polaziti od koncepcije “bezkonfliktnog” prikaza historije.

10/ Termin “standardna znanost” ovdje ne uzimamo u značenju koji mu pridaje Th.Kuhn, koji je inače dobro prikazao ovisnost njegove standardne znanosti o društvenim činiocima. Ali trudeći se da naglasi sociologizam, on je olako prešao preko autonomne kritičke strukture znanosti kao da ona i ne postoji, pa mu je njen zadatak ostao “rješavanje zagonetki” umjesto “rješavanje problema” kako mu se s pravom i prebacuje (usp. diskusiju u *Criticism and the Growth of Knowledge*, I. Lakatos, A. Musgrave ed., Cambridge University Press 1972). Ono što mi ovdje nazivamo standardnom znanosti upravo se sastoji u mjeri njene mogućnosti da djeluje autonomno-kritički, dok bi Kuhnov pojam ovdje odgovarao pojmu pozitivističke znanosti. To je, dakako, pitanje konvencije, a razlozi naše terminološke odluke su u približavanju pojma “kritičke znanosti” moderne metodologije uobičajenoj marksističkoj terminologiji.

11/ Kada zataje ostali argumenti, golo pozitivističko shvaćanje voli izići s tvrdnjom da neka teorija, koja uključuje vrijednosti, naprosto nije znanstvena, budući da nije ni potvrdljiva ni opovrgljiva, pri čemu se rado zaboravlja da ni opća načela pozitivizma nisu ni potvrdljiva ni opovrgljiva jer također uključuju vrijednosti - pozitivističke.

12/ Primjeri svjesne restrikcije spram činjenica u ozbiljnim leksikografijama sve su rjeđi. Sam razvitak leksikografije suzuje takve slučajeve u mjeri u kojoj uspijeva dati obuhvatnija objašnjenja. Upravo se može pratiti kako nova izdanja velikih svjetskih enciklopedija uključuju sve više “nepoželjnih” činjenica. Isto se može zapažati i u jugoslavenskoj enciklopedici. Takav trend generalno može uvijek biti doveden u pitanje, npr. zaoštavanjem općih političkih odnosa. Time se, međutim, samo pokazuje njihovo djelovanje na užtrb kritičnosti i autonomnosti leksikografske metode.

13/ Kritičari principa konsenzusa polaze od jednog već i za politiku iskrivljenog gledišta, koje zatim prebacuju u znanost formulom da “u znanosti nema pogađanja” (dok bi ga, dakle, u politici trebalo biti). Leksikografski princip konsenzusa znači samo postupak navođenja reprezentativnih mišljenja u spornom predmetu ili maksimalnog zajedničkog mišljenja o takvom predmetu. To je notorno znanstveno pravilo temeljeno na procesualnosti znanstvenih spoznaja i njihovoj podložnosti reviziji putem kritike.

14/ Odnos kritičnosti i “nacionalnosti” leksikografije također izaziva nepotrebne zabune sve do usijanog argumenta kako nacionalna enciklopedija stoji na nemogućem principu nacionalne isključivosti. O odnosu vrijednosti i znanosti već smo govorili pa ćemo ovdje navesti samo neke primjere. Tako u SSSR-u i pri postojanju koncepcije “sovjetskog naroda”, odluka CK KPSS-a’ “O trećem izdanju Velike sovjetske enciklopedije” pozdravlja “započeto izdavanje nacionalnih enciklopedija u sovjetskim republikama” pa je više takvih enciklopedija već izašlo (npr. ukrajinska do 1965) ili još izlaze. Prvom modernom nacionalnom enciklopedijom obično se smatra mađžarski *Révai nagy lexikona* (1911-35), koji je podloga kasnijem *Új magyar lexikonu* (1959-62). Gotovo da danas nema kulturno razvijenog naroda koji nije proizveo barem jednu takvu (nacionalnu, op.) enciklopediju. *Jugoslavika*, kao ni *Hrvatski biografski leksikon*, ili raniji slovenski ili srpski (u izradi), nisu iznimke. Štoviše, pitanje “nacionalnosti” javlja se i u enciklopedijama općeg tipa kao aspekt koji je nemoguće isključiti (ako je isključenje uopće poželjno). Karakterističan je slučaj prevođenja *Brockhausa* u Rusiji 1890-1906. koji je odmah izazvao potrebu izdavanja vlastite ruske *Boljšaje enciklopedije* (1900-1906). Najdalje se u realizaciji principa “nacionalnosti” enciklopedije općeg tipa došlo s 15. izdanjem *Encyclopaediae Britannice*, koja je internacionalna tako što je multinacionalna; npr. jugoslavenske teme pisali su mahom jugoslavenski znanstvenici, pa i ugledni (stručno potkovani) političari.

DODATAK: 30 GODINA POSLIJE

Teško da se za posljednjih 30-ak godina u Hrvatskoj moglo promijeniti više od onoga što se promijenilo, a što je vezano i uz leksikografiju. Raspio se aktivno djelujući jedinstven državni socijalistički jugoslavenski okvir, nestao je i monopartijski komunistički monopol, što je sve snažno utjecalo na shvaćanje društvene uloge leksikografije; nestalo je i marksizma u verziji vladajuće ideologije koja je svakako, iako različitim intenzitetima, utjecala na raniju enciklopedijsku produkciju. Nastala je samostalna politički pluralistička Republika Hrvatska s novim zahtjevima prema enciklopedici. S neusporedivo širom dostupnošću najraznovrsnijih stručnih publikacija izmijenjena je i ranije superiorna sintetska i informativna funkcija leksikografskih publikacija. Izmijenile su se ali i bitno napredovale i tehničke mogućnosti leksikografske referativnosti. Zavladaše nove komunikacijske tehnologije koje uvelike određuju i nov način postavljanja i rješavanja i radnih i metodoloških, pa i izdavačkih pitanja enciklopedijske leksikografije. Dakle, ima li išta, osim možda povijesnoga kuriozuma, što bi opravdavalo ponovno objavljivanje članka od prije 30-ak godina? Čini se da ima, a ja sam dobio zadatak da to obrazložim, ili barem osuvenirim, kao povezanost i različitost odnosa leksikografije, znanosti i društva – prije i danas.

Naslov ovog dodatka »30 godina poslije« nije pogreška u zbrajanju godina. Članak jest doduše izašao 1986. ali je predstavljao nastavak na širu, naglašeno politič-

ku i ideološku raspravu koja se počela odvijati upravo prije 30 godina, naime 1984. pojavom publikacije *Aporije Hrvatskog biografskog leksikona* Centra za idejno-teorijski rad GK SKH Zagreba. Tada se, nasuprot političkoj kritici, javila i potreba da se postavi određena autonomija leksikografije kao znanosti ili struke spram političkih i ideoloških pritisaka. Prihvatio sam kao vlastiti zadatak pokušaj postavljanja leksikografskoga odgovora. Koliko mi je poznato, takve se rasprave u nas prije nisu vodile. Bilo je i pisanih radnih i stručnih pravila, kao i sintetskih i kritičkih stavova o pojedinim leksikografskim temama (M. Ujević, M. Krleža), ali enciklopedije i leksikoni razvijali su se pretežno kao metodološki samorazumljivi projekti koji su slijedili, koliko su već mogli, najpoznatije svjetske uzore, uz umetanje domaće građe koja nije bila zanimljiva velikim stranim enciklopedijama, ili je tamo bila nepotpuno ili pogrešno predstavljena. Opći društveni vrijednosni uvjeti enciklopedistike bili su također samorazumljivi, zapravo neupitni i nepropitljivi. Međutim, javljale su se i pukotine. Stručni rad, pa i leksikografski, nužno je dolazio u sukob s dogmatikom političke svakodnevice.

Politička podloga jedne davne leksikografske rasprave

Kritika prvoga sveska HBL-a započela je najprije od strane pojedinih dežurnih ideologa u tisku, i onom izvan Hrvatske – Zavod je bio jugoslavenski. Pod tim pritiskom, a i po vlastitoj dužnosti, Partija je organizirala »javnu raspravu« na koju su bili pozvani uglavnom poželjni stručnjaci, i isti ti ideolozi. Prvi svezak HBL-a izašao je 1983. i obuhvaćao je slova od A do Bi. I unutar toga maloga abecednoga raspona našlo se dovoljno političkih »propusta«, čak i navodnih podvala. Ta javna rasprava zatim je objavljena u navedenim *Aporijama* pa je tako i do danas ostala zabilježeno političko štivo. Bio je to klimaks jedne već anakrone partijske političke intervencije u leksikografski rad i u sam Zavod, s posljedicom političke prozivke koja je tada još uvijek imala prijeteće mogućnosti. Rasprava se vodila pod znakom svojevrsnoga javnog političkog suđenja Zavodu, i to zbog već godinama uobičajene stigme, »hrvatskog nacionalizma« koji je navodno obnovio *Hrvatski biografski leksikon* u »dugom maršu nacionalista kroz institucije« (poslije 1971), kako se tada govorilo s nekih od visokih političkih mjesta.

I mnogo godina ranije Krleža je imao teškoća s partijskom ortodoksijom koja mu je još 1952. prigovarala da u Zavodu skuplja »ustaško leglo«, dapače i »trockističko«, ali je to Krleža uspijevaio otkloniti ne samo argumentima, nego i svojom golemom javnom težinom. Kada se od sličnih napada 1984. morao braniti tadašnji direktor Zavoda Ivo Cević, on više nije mogao računati na širok Krležin plašt, nego je morao prebacivati krivnju (kao da je ona postojala) na druge, one koji su mu nakon 1971., umjesto odanih partijaca, doveli političke sumnjivce, kako se izrazio: »dva popa i dva maspoka«. To su bili, u poznatoj Krležinoj zaštitničkoj tradiciji, njegovi novi

zavodski azilanti. »Dva maspoka« bili smo Josip Šentija i ja, ali sumnjivi su bili i glavni urednik HBL-a Nikica Kolumbić (koji je morao i odstupiti s funkcije) i mnogi drugi ugledni zavodski urednici. Na kraju je morao odstupiti i sam direktor Zavoda Ivo Cević.

Nije vrijedno detaljnije analizirati posve nestručnu kritiku koja je sabrana u tim *Aporijama*. Bilo je tu, dakako, i kompetentnijih i pomirljivijih tonova, ali partijska kritika leksikografije ne samo što nije izbjegnuta nego je dovedena i do apsurdna. Prigovarano je da su se u HBL-u našli samo »popovi« (rijetki pismeni pojedinci koji su mogli ostaviti neki trag u znatnom dijelu hrvatske povijesti), da je HBL prepun »negativnih ličnosti«, da se čak na istoj stranici mogu naći napredni partijski borci ili partizani i najgori reacionari jer slučajno imaju isto prezime pa idu po abecedi jedan iza drugoga, da su u HBL uvršteni i ratni zločinci (bez obzira što su tako bili i označeni). Napokon, zabilježen je i (»pomirljiv«) prijedlog da bi trebalo raditi na dva različita HBL-a, jedan s »pozitivnim«, a drugi s »negativnim« ličnostima. U pozadini je tinjala i kritika što Jugoslavenski leksikografski zavod uopće ide s materijom koja se odnosi samo na Hrvatsku i Hrvate, iako su u građu ušli i Srbi i drugi koji su djelovali u Hrvatskoj, te iako su i tada mnogi drugi narodi, zemlje ili čak regije radile na »svojim« enciklopedijama ili leksikonima (od već stare i uhodane *Judaike* do *The Encyclopedia of Texas*).

Uza sva ta šarlatanska nabacivanja koja su nam se i onda činila smiješnima, a danas gotovo nevjerojatnima, tada me je najviše zabrinuo ideološki, pseudoznanstveni stav; taj stav je pretendirao da zaista »prevlada« neke od stvarnih problema i delikatnih mjesta znanosti i leksikografije, i to decidirano, stavljajući ideologiju ispred znanosti, dakle i ispred leksikografije kao znanosti ili struke. Naime, jedan od sudionika *Aporija* u moto svoje rasprave stavio je citat iz, ni manje ni više, nego Hansa Magnusa Enzensbergera. Citat je glasio: *Napokon, i činjenice su samo propaganda*. Ne znam iz kojeg je to konteksta izvučeno. Najgore je što u takvoj tvrdnji ima i dosta istine – ali istine s kojom se znanost, u našem slučaju leksikografija, sukobljava i bori, a ne istine koja treba biti prihvaćena, takoreći uz aplauz i prije znanstvene kritike, te već unaprijed upisana u željeni leksikografski rezultat.

Na taj stav sam odmah odgovorio, najprije među kolegama, a ubrzo i u jednom članku: *Onome kome su činjenice samo propaganda, njemu je jedna propaganda jednako toliko dobra kao i bilo koja druga propaganda*. Takav ravnopravni status svake propagande ipak nije mogla prihvatiti jedina dopuštena, a to je bila partijska propaganda. Time započinje problem članka koji ovdje dopunjavam, kao i problemi i rješenja još nekoliko drugih članaka koji su mu sukladni a koji su pisani približno u isto vrijeme ali objavljavani kasnije. Radilo se o potrebi kritičkoga utemeljivanja enciklopedijske leksikografije kao znanosti, ili barem, da se izrazim opreznije, utemeljenja enciklopedijske leksikografije kao struke unutar informacijskih znanosti. Uz odjeljak

Leksikografija kao znanost ovdje objavljenoga članka u tim se člancima šire razmatraju i posebne teme leksikografske metodologije, pitanja referativnosti leksikografskih publikacija i strukture leksikografskih jedinica (od definicije do evaluacije), kao i pitanja što je u leksikografiji znanstveno a što stručno, pa se tim temama ovdje nećemo baviti¹.

»Utemeljivanje leksikografije«, javna funkcija i vrijednosti

Ne želim dopunjavati niti aktualizirati stari članak novim prepričavanjem, niti popravljati konstrukcije koje mi danas djeluju mladenački entuzijastično. Važnije mi je pratiti njegovu namjeru u smjeru velikih promjena u posljednjih 30 godina. Najprije, zanimljivo je zapaziti kako se neki termini mijenjaju, ili gube na važnosti, ili su danas jedva prepoznatljivi, a nekad su bili moćni kao esencijalistička uporišta intelektualnoga diskursa. Tako bih danas izbjegavao termin *reifikacija* (*postvarenje, otuđenje*). Tada je to označavalo tvrdnu suprotnost čovjekova položaja između njegova društvenoga otuđenja nasuprot njegovoj *autentičnoj biti*, kao biti *autentičnoga čovjeka*. I jedno i drugo su apstrakcije postmladomarksovske filozofije, osobito popularne u tzv. stvaralačkom marksizmu u Hrvatskoj onoga doba. Možda bi trebalo objasniti neuobičajen termin »postmladomarksovska filozofija«; to je dakle ona filozofija koja 170-ak godina nakon mladoga Marxa iznalazi da je taj Marx zapravo »pravi«, dok je onaj stariji »pozitivist«. Nasuprot obrascu toga tipa mišljenja, po meni, niti čovjek u otuđenju prestaje biti čovjekom, niti postoji neki autentični čovjek izvan otuđenja, koji bi bio »realizibilan« u poželjnoj društvenoj stvarnosti; ako ćemo pravo, ono prvo je uvreda za stvarnoga čovjeka kao nerealizirano biće, a drugo uvreda za to biće kao puku apstrakciju. Ta suprotstavljenost raja i pakla tada je, međutim, trebala naglasiti da je znanost zapravo pozitivizam, »okov« čovjekove reifikacije, te da nam treba prevladavanje znanosti koja dolazi iz obzora filozofije oslobađanja čovjeka. To se u politici lako pretvaralo u dogmatiku komunističke ideologije, koja je također »oslobađala čovjeka«, dakle u ideološku pseudoznanost. Možda bi, radi mogućih savjesnijih filozofskih kritika, trebalo napomenuti da nam je poznato da se termini *otuđenje* i *postvarenje* javljaju i ranije u hegelijanstvu, i kasnije u Heideggerovoj filozofiji egzistencije, a sam postupak oslobađanja čovjeka ima i stvarnu pozitivističku verziju u »znanstvenom socijalizmu« koji je sebe držao stvarnom znanošću, gotovo nekom vrstom fizike prebačene na društvo. Utoliko nisu bez osnove ni kritike te, kako smo je nazvali, »postmladomarksovske filozofije«. Ali, ona je stajala preblizu ideologiji, preblizu onom shvaćanju »činjenica« koje sam kritizirao.

¹ A. Vujić: Problemi znanstvenih i društvenih kriterija leksikografskih informacija, *Gordogan*, 1985, 17–18; *Isti*: Utemeljivanje enciklopedijske leksikografije kao informacijske znanosti. U: *Informacijske znanosti i znanje* (zbornik). Zagreb 1990; *Isti*: Razvitak enciklopedistike i enciklopedijsko vrednovanje, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, sv. I, 1991.

Za utemeljenje enciklopedijske leksikografije trebalo je nešto jasnije. Zato sam u prethodnom članku postavio svojevrsnu trilemu leksikografije kao (1) znanosti, (2) pseudoznanosti i (3) kritičke znanosti, pozivajući se na ono prvo, odbacujući ono drugo, a zagovarajući potonje, u verziji kritičke leksikografije. Od toga ni danas ne bih odustao. Tu kritičku znanost ne izdvajam kao filozofsko domišljanje nego kao kritiku faktografskoga pozitivističkoga obzora leksikografije kad ona gubi sposobnost vrednovanja leksikografskih podataka (pozitivistička znanost), te napose kao kritiku pseudoznanstvenih stavova koji u leksikografiju dolaze iz raznih vrsta ideologija. Kako s pravom danas napominje kolega urednik ovoga broja koji se potrudio kritički pročitati ovaj tekst i dati neke sugestije koje usvajam: upravo je na taj, kritički način, utemeljena kontinentalnoeuropska leksikografija s Diderotovom *Enciklopedijom* koja je polazila od kritičke premise odnosa spram svijeta i njemu samorazumljivih činjenica. Dakle, možda naslov ovog dodatka i ne bi trebalo ograničiti na samo »30 godina poslije«.

Temeljna je koncepcija tadašnjega zasnivanja autonomnosti leksikografije da se ona treba zasnivati na drugačijem shvaćanju odnosa vrijednosti (ljudskih vrijednosti, društvenih vrijednosti) i znanstvenih vrijednosti te na dinamično shvaćenom odnosu znanosti i društvenoga razvitka. To u ranom tekstu nazivam *vrijednosnim modelom odnosa znanosti i društva*. U tom smislu, ponovio bih sljedeći stav: odnos leksikografije i društva može (se) prikazati vrijednosnim modelom odnosa znanosti i društva po kojem autonoman razvitak znanosti, uz pretpostavljanje njezine kritičke refleksije vlastitih društvenih uvjeta, predstavlja i sam društvenu vrijednost i djelatni faktor razvitka društva. Pojednostavljeno: znanost može pridonositi društvu samo kao znanost, a ne kao nešto drugo – pseudoznanost. Samo autonomna, kritička leksikografija može takvim svojim vrijednostima razvijati društvene vrijednosti, jer su samo takve vrijednosti leksikografije ujedno i društvene vrijednosti. Naprotiv, pseudoleksikografija nije društvena vrijednost, ali vodi padu samih društvenih vrijednosti. Utemeljivanje leksikografije kao kritičke znanosti bilo je u direktnoj suprotnosti s redogmatiziranom partijskom ideologijom ranih 1980-ih godina.

Leksikografija u svijetu globalnog znanja

»30 godina poslije« politički problem leksikografije prevladan je u vulgarnom ideološkom obliku, ali to ne znači da je nadiđen uopće i za svagda. Sve ako se stara leksikografija i očuvala u odnosu na ideološka i politička posezanja s kojima se svojevremeno suočavala, suvremena se leksikografija nalazi u posve novoj stvarnosti koju određuju nove komunikacijske tehnologije s erupcijom dostupnosti podataka i gotovo nesagledivim rastom znanja kao javnog, globalnog znanja, ali i s opasnostima novog podčinjavanja znanja kontroli novih oblika gospodarske, financijske, medijske, dakle i političke koncentracije moći i interesa.

Prije 30-ak godina, pa i kasnije, računalo se rabilo kao napredniji pisajući stroj. Danas su računala ne samo mjesta razmjene globalnoga znanja, nego i mjesta slobodnoga ulaska stručnjaka i nestručnjaka u razmjenu i stvaranje toga globalnog znanja. To je imalo presudne učinke na sudbinu leksikografskih publikacija u knjižnom obliku, gdje *Britannica* nije samo najpoznatiji, nego i najučestaliji primjer prelaska na informatički oblik leksikografskih publikacija, često i uz odustajanje od knjižnog oblika. Tome se priklonio i LZMK koji je samo u posljednje dvije godine na mrežu postavio dvije svoje opće enciklopedije, uz više posebnih leksikografskih izdanja, s namjerom da postupno na mrežu podigne svu svoju relevantnu građu.

Status enciklopedijske leksikografije kao informacijske znanosti ranije je išao preko statusa referativnih publikacija, enciklopedija i leksikona kao tiskovnog merituma informacijskih znanosti. Danas je elektronička enciklopedijska leksikografija i sama oblik i sadržaj dijela informacijskih znanosti, a moglo bi se reći da je takva leksikografija i informacijska znanost *per se*, znanost o informacijama i samo to znanje, dapače globalno znanje.

Problemi utemeljivanja leksikografije su u osnovnoj strukturi isti, ali u izvedbi bitno drugačiji. Kad rabimo izraz »globalno znanje« treba priznati da tamo gdje je znanje ima i neznanja, ili da je barem i samo znanje i promjenjivo i pogrešivo. Dakle, očito se opet radi o potrebi razvijanja specifične metodologije enciklopedijske leksikografije, kako s obzirom na njezin novi tehnološki i medijski oblik, tako i s obzirom na njezinu novu javnu funkciju u svijetu globalnih informacija. Prednosti novog medijskog oblika leksikografskih publikacija i mogućnosti njihova stalnog ažuriranja već su pozitivno opjevana mjesta novog načina stvaranja i razvijanja enciklopedijskog tipa znanja. Ovdje ćemo zato upozoriti na drugi aspekt, novu javnu funkciju enciklopedijske leksikografije u svijetu globalnoga znanja. Pokušat ćemo se nadovezati na trilemu utemeljenja leksikografije kao znanosti, pseudoznanosti i kritičke znanosti. Za to će nam poslužiti šira slika toga što se dogodilo, i što bi unutar toga mogla biti funkcija leksikografije, a i gdje su opasnosti pri ostvarivanju te funkcije.

Nećemo se vraćati u povijest filozofije, ali možemo se načas prisjetiti Platona i svijeta ideja i prevesti ga na novu epistemološku podlogu, dakako kao metaforu, ali heurističnu metaforu. Ako su, kao kod Platona, sve stvari utemeljene u svijetu ideja koji im svakoj prethodi, onda je taj svijet ideja jednako protuslovan, kao i naš svijet u kojem živimo s nastalim stvarima iz tog svijeta ideja; to je uostalom i ne suviše prikrivena sumnja kasnijeg, starog Platona, u eksplanatorni smisao svojega vlastitog grandioznog djela. Dakle potrebno je snalaženje – izbor pravog puta između tih ideja, ili onoga što su danas te ideje. Ta je Platonova slika, naime, modernizirana u novije vrijeme iznalaženjem njezine »predmetnosti«, i to najprije u bibliotekarstvu. Dakle i prije pojave kompjutera iznađeno je da knjižnice sa svim svojim pohranjenim

znanjima uvelike podsjećaju na Platonov svijet ideja. Da bi se njima moglo služiti, stvoren je golem sustav snalaženja, od katalogizacije do predmetne, sadržajne i drugih vrsti obrada. Kad bi propao cijeli svijet i kad bi bila zaboravljena sva znanja, a ostale knjižnice i čovjek sa svojim intelektualnim sposobnostima da se njima služi, čovjek bi uskoro mogao i obnoviti svoj svijet.

S tom slikom knjižnica nismo daleko od još jedne, novije slike za objašnjenje naše komunikacijske ere informatičkoga globalnog znanja. Naime, kad bi propao svijet, s njim i knjižnice, a ostala njihova i još mnogobrojna druga digitalizirana znanja i čovjekove sposobnosti da se njima služi, čovjek bi taj svoj svijet mogao obnoviti brže, možda i bolje. Ali jedan problem ostaje, i isti je kao kod Platona – problem snalaženja u svijetu ideja, knjižnica, ili globalne digitalne mreže znanja te pitanje ima li u globalnom svijetu znanja takvih interesa da se on kontrolira i vodi prema ciljevima koji nisu u skladu s čovjekovim i društvenim pravima i vrijednostima. Ne mora, dakako, propasti svijet, ali on može biti bolji ili gori, ili preciznije, za sve manji broj ljudi sve bolji a za sve veći broj ljudi sve gori. Sve upućuje da takvih interesa ima, dapače da su koncentracijom globalne moći takvi interesi i konstituirani, ili da se konstituiraju, od koncentracije vlasništva i kontrole medija do mogućnosti koncentracije kontrole globalnoga znanja.

Javna funkcija informatičke enciklopedike u epistemološkom smislu nije se promijenila, ma koliko da se promijenila u svojoj tehničkoj podlozi. Ono što je novo jest način snalaženja u globalnom javnom znanju sa zahtjevima ovladavanja novim sposobnostima metodološke i tehničke opremljenosti za korištenje toga znanju; to je za mnoge kompliciranije, ali su zato i učinci korištenja brži i potpuniji. Enciklopedijska leksikografija i dalje bi trebala biti peljar, kroz novi/stari svijet ideja, vodič do onih mjesta koja mogu biti jednako skrivena slučajnim nagomilavanjem znanja i neznanja, ali i samom namjerom skrivanja i prikrivanja znanja i plasiranja lažnog znanja. Pitanja utemeljenja leksikografije kao vodiča u izvore znanja opet postaju pitanja odnosa između (1) leksikografije kao pozitivističke znanosti u kojoj se podaci i znanja tautološki reproduciraju bez vrednovanja, (2) pseudoznanosti u kojoj se oni ideološki iskrivljuju u korist organiziranih pojedinačnih ili grupnih lokalnih i globalnih interesa, ili (3) kritičke znanosti kroz koju se znanja kritički evaluiraju, uspoređuju i oploduju u korist rasta i prosperiteta cijelog čovječanstva. Od takvih kriterija od prije 30 godina ne treba odustati ni danas, iako se, na drugačijim metodološkim osnovama, mogu naći i drugačiji i razrađeniji kriteriji utemeljenja enciklopedijske leksikografije. Ovdje smo leksikografiju nastojali ukotviti između njezina tri pojavna oblika na epistemološkoj razini, pa ako se sve navedeno i promijenilo, unutar tako postavljene trileme stvari bi mogle i ostati kako su postavljene, a s obzirom na nove pojave difuznosti, nepreglednosti, proturječnosti pa i zloupotrebe znanja i neznanja, možda bi trilemu leksikografije kao znanosti, pseudoznanosti i kritičke znanosti trebalo i zaoštriti.